

ПРИКАЗИ И БИЉЕШКЕ

JOHN D. TREADWAY, THE FALCON AND THE EAGLE, MONTENEGRO AND AUSTRIA — HUNGARY 1908—1914, PURDUE UNIVERSITY PRESS, WEST LAFAYETTE, INDIANA, USA 1983, 349 + XX

Са поетично симболичним насловом „Соко и Орао“, цитатом из изјаве краља Николе аустроугарском дипломати Гизлу, појавила се 1983. године књига Цона Тредвеја, доцента историје на Универзитету у Ричмонду, посвећена односима Црне Горе и Аустро-Угарске у годинама пред избијање првог светског рата. Жеља аутора је била да изнесе резултате најновијих истраживања и своје закључке, донекле другачије од постојећих, односно да покаже како је земља чија је „улога у јужнословенским и балканским питањима била у обрнутој сразмери са њеним зачуђујуће малим материјалним могућностима“, могла да буде узрок сталних напетости у односима између Рима, Беча и Петрограда за превласт на Јадрану и Балканском полуострву. У ширим оквирима хтео је да испита је ли Црна Гора била само извршилац политике Краљевине Србије а тиме продужена рука Русије, што је уобичајено тумачење у западноевропској историографији. Осврћући се и на питање одговорности за први светски рат, писац разматра тезу да је Немачка безрезервно подржавала Аустро-Угарску у сукобима са балканским државама и сваки такав сукоб дочекивала као прилику да наметне рат за који се спремила и који је желела.

Да би остварио свој циљ, Тредвеј је вршио исцрпна истраживања грађе у великом броју архива у више земаља. Прегледао је не само аустројску, црногорску, па грађу из Србије, Русије и Немачке већ и оне збирке које се мање или ретко користе у истраживању односа на Балканском полуострву. То су званична документа британског и француског министарства спољних послова и хартије Ерентала, Бертхолда, Извољског, Греја, Билова, Ђолитија и других истакнутих политичара тога доба, односно грађа која се чува у архивима Сједињених Америчких Држава. Затим и објављене зборнике грађе и збирке докумената које могу помоћи у проучавању црногорско-аустријских односа 1908—1914. године. Рад је заснован и на широко обрађеној литератури из готово свих земаља које су се укључивале у збивања око Црне Горе. Посебна вредност литературе је изузетно велики број чланака, чак и новинских, већином радова наших аутора. То му је омогућило да се упозна са многим посебним питањима из односа две земље од анексионе кризе до почетка првог светског рата, што код других историчара који се баве југословенским земљама није увек случај. Књига је подељена на десет тематских поглавља и закључак, а почиње кратким приказом гео-

графског и привредног положаја Црне Горе и прегледом настанка и развоја црногорске државе до почетка двадесетог века.

Анексиону кризу, где је испољена сва сложеност аустро-црногорских односа. Тредвеј одређује као почетну тачку својих истраживања и посвећује јој прва два поглавља, где обрађује збивања из 1908. и 1909. године. У Аустро-Угарској током кризе он види два политичка става, од којих дипломатски заступа министар спољних послова Ерентал а војнички (и такође ратоборан) начелник генералштаба Конрад фон Хецендорф. С друге стране, склонија дипломатским решењима била је Србија, док је Црна Гора била упорна у својим захтевима и тешко их је и у последњем тренутку напуштала. То тумачи политиком „затезања ужета“ до границе кидања да би друга страна у страху од неизвесних последица прекида попустила и тако се остварили бар неки од првобитних циљева. Спремност књаза Николе да упорним тражењем крајњег добије неко средње решење приметио је и Н. Шкеровић у књизи „Црна Гора на освићу XX вијека“. Подршку господару Црне Горе пружала је Италија, која је тако прелазила на источну обалу Јадранског мора и покућала низ нерешених питања из аустро-италијанских односа.

У делу о анексионој кризи Тредвеј покреће и питање црногорског територијалног проширења у Херцеговину и политичког, друштвеног и идеолошког односа Црне Горе према области источне Херцеговине. На Цетињу су то питање, за њих међу најзначајнијим, покретали увек у невреме, последњи пут у анексионој кризи, али је оно увек потискивано покретањем питања територијалног проширења али на источним границама Црне Горе. По Тредвеју од 1878. до 1914. године питање Херцеговине је имало толики значај да га он назива питањем неуједињених црногорских земаља, а Херцеговину „тера иредента“ Црне Горе.

У одељку „Од Колашина до јубијела“ унутрашњополитичке борбе у Црној Гори Тредвеј само до-

дирује, не улазећи у подробнија објашњавања, мада је користио поменути рад Н. Шкеровића и анализу Ј. Ђоновића „Уставне и политичке борбе у Црној Гори 1905—1910 године“. Занимљива је примедба да су се после свих спољнополитичких сукоба с Аустро-Угарском који су се завршавали на штету Црне Горе заостривали односи са Србијом (после анексионе кризе, колашинска завера). Тредвеј додаје да би се тад простор у црногорској штампи одавно намењен гневним чланцима против Беча и тамошње политике уперене против Црне Горе и њене династије пунио таквим написима али сада упућеним Београду (стр. 53—55). У вези са проглашењем краљевине у Црној Гори Тредвеј се више бави односом великих сила према намери књаза Николе и њиховим постепеним пристајањем на нови политички положај Црне Горе. Посебно указује на спремност Аустро-Угарске да одобри нову краљевину на својим границама, јер би могла да буде озбиљна препрека стварању југословенске државе, што је требало, сматрало се, да отпочне уједињењем Србије и Црне Горе. Тредвеј, као и остали, истиче да су Петровић—Његоши за мишљење о проглашењу краљевине прво питали Беч, тврдећи да ће Петроград обавестити тек када чују одлуку са Дунава. Преко описа самих свечаности проглашења прелази лаким потезима, уз мало цинизма и саркастичних примедби на рачун мале и сиромашне а претенциозне државе.

Период од годину и по дана, 1911—1912, обрађен је у поглављима „Малисорски устанак“ и „Пут ка рату“, где аутор покушава да умањи улогу Аустро-Угарске у побунама северноалбанских племена против турске управе (68—69). У обради и оцени црногорско-албанских односа Тредвеј се у многа места ослања на радове Мери Едит Дархам, за коју сам каже да је храбри енглески писац и борац за албанску ствар (66). Ово ослањање је више мана него врлина књиге, јер даје мишљење и закључке заступника само једне стране, који је уз то изразито непријатељски

расположен према другој, црногорској, страни. По избијању италијанско-турског рата 1911. године краљ Никола је аустроугарском посланику на Цетињу и Еренталу изјављивао да ће учинити све по савету Аустро-Угарске и да ће своју војску ставити у њену службу сем у случају рата са Русијом или Србијом, ако се Аустро-Угарска сложи са црногорским проширењем у северну Албанију, јер је Турска заузета ратом у Либији (91).

Припреме за рат и избијање првог балканског рата обрађени су посебно. Указује се на значај црногорско-бугарског савезничког уговора уочи рата и на лакоћу којом је закључен, што је олакшало даље склапање савеза међу савременим балканским државама. Према промени у писању цетињске и београдске штампе Тредвеј чак утврђује и датум 1912. године када су сукоби и неповерење између црногорске и српске владе потиснути и од када се кренуло у укључивање Црне Горе у балкански савез против Турске (99). Указује и на мало колебање у аустроугарској политици према Црној Гори на почетку балканског рата. У Бечу нису одмах прогласили мобилизацију, и нису били против свих проширења Црне Горе и могућег успостављања границе са Србијом. Били су само против црногорских акција према областима од виталног значаја за Аустро-Угарску, а за узврат би тражили, а беровали су и да ће добити, исправке границе на сектору Ловћена. Дипломатска историја скадарске кризе 1913. године и аустро-црногорски сукоб као њен главни чинилац има у књизи посебно место. Југословенска историографија, међутим, има већ једну савремену свеобухватну студију истог питања (М. Војводић, *Скадарска криза 1913. године*), на коју се и сам Тредвеј прилично ослања. Поглавље „Скадарска криза“ једино има свој закључни одељак са одвојеним насловом.

Посвећена односима Црне Горе и Аустро-Угарске, књига пуну пажњу поклања и јулској кризи 1914. године. „Соко и орао“ осветљава покушаје Аустро-Угарске да

Црну Гору задржи изван аустро-српског сукоба, покушаје краља Николе да свој тренутно повољан положај према Бечу искористи како би добио све оно што му је измицало од 1908. године и општу спремност Црногораца да се заједно са Србијом одупру нападима Двојне Монархије. Ту је и врло занимљива изјава краља Николе аустроугарском војном аташеу на Цетињу, дата пред прекид дипломатских односа, да краљ никада није желео сукоб али да се судбина испуњава сама по себи и да је јача од воље једног човека (199). Ова изјава се поклапа са закључцима Тредвеја и других поводом анексионе кризе да је краљ Никола лично био спреман на попуштање, преговоре и прихватање компензација у корист Црне Горе и у питањима која је прегодно проглашавао за животна и за која је говорио да је у њима немогуће попустити.

Незаобилазни чинилац у приказивању аустро-црногорских односа била је и Србија, па тако поступа и Тредвеј. Када говори о два државама, редовно и доследно их назива српским, што се може објаснити и оправдати. Тредвеј закључује на основу онога што су две државе говориле о себи, како су се представљале другима и како су их други прихватили. За Аустро-Угарску и Црна Гора и Србија су биле српске државе. Оне су се саме сматрале таквима и тако називале, без обзира на стање политичких односа међу њима. Када су ти односи били лоши, међусобна сумњичења и оптужбе имале су и ставку да је друга страна изневерила или издала српске интересе. Када је долазило до приближавања и сарадње, она је тумачена као природна управо због заједничких интереса и политике српства. Иако говори о српском карактеру Црне Горе. Тредвеј уочава и наводи разлике између традиционалних веза и осећања на даљину и правих животних сусрета, различитих потреба, интереса и политика, у чему су обе стране сматрале да су у праву и да она друга треба да се у име српства одрекне свога става (16—17).

Личност краља Николе била је добар пример за потврду тезе да се у спољној политици, нарочито у случајевима великих криза, мора очекивати да појединци остварују крупна померања, да мора постојати вођа који своју личност успева да стави изнад државне, партијске и војне хијерархије. Тредвеј је дајући му апсолутно право доношења коначних одлука ипак преувеличао значај краља Николе, сасвим занемарујући улогу свих осталих личности и државних организација и институција. То и сам посредно увиђа када каже да је морало да буде чудно што је за председника владе уочи рата 1912. године дошао човек војске, без политичког и дипломатског искуства, познат по залагању за политику акције против Турске (101). Тредвеј закључује да је после Николиног неуспеха да својој држави припоји Скадар почела да опада моћ његове личне власти и његова популарност као неоспорног вође народа и државе. То је време криза и сукоба у спољној политици који су убрзали политичко сазревање струја и група у Црној Гори које су све више постајале свесне своје могуће снаге и значаја недавно уведеног скупштинског система и које су желеле да га оживе макар и насупрот краљевој вољи.

Од краљевих синова, престолонаследника Данила и средњег Мирка, Тредвеј Данила описује најпре као либералнијег у унутрашњој политици и ослонац оних који су желели политички модерно уређену Црну Гору која треба што пре да напусти патријархални образац односа који је из друштва пренела у политику, док је у спољној политици био склон чвршћем везивању за Аустро-Угарску. Мирко је, међутим, био и аустрофил и реакционаран, а радио је и против Данила, да би га заменио као престолонаследник. Политички утицај краљевих синова у пракси био је веома мали, а могуће је и да су у потпуности радили по жељама свога оца, који је када не би успевао да нешто оствари једном политиком ту врло лако напуштао и на истом месту се јављао са сасвим дугом, било

лично било преко посредника. Пример је и разговор принца Мирка са бароном Гизлом октобра 1910. године са изразито противсрпским Мирковим иступом и предлогом вођења нове „реалне“ политике Црне Горе а све то да би се добио пристанак Беча за проглашење краљевине (56—57).

Књига се лако може довести у вези са радом А. Митровића „Продор на Балкан и Србија 1908—1918“, који обрађује место и значај Србије у плановима Аустро-Угарске и Немачке. Обојица су добрим делом користили грађу истог порекла, а како се код изучавања ове теме мора осврнути и на положај оне друге југословенске државе то се ова два рада успешно допуњују и дају потпунију слику балканске политике бечке владе. И Тредвеј закључује да односи Цетиња и Беча пред 1914. годину нису били само супротстављање, али да краткотрајна испољавања добре воље никада нису била преведена у дуготрајно пријатељство. Беч је био спреман на договоре са Цетињем који би очували црногорску државу, чак и поправили њен економски положај, али уз измене које би омогућиле потпуну стратешку доминацију Двојне Монархије над Црном Гором. За ту разлику у политици Беча према југословенским суседима Тредвеј каже да је наишла на неки одзив код краља Николе лично, али да он није могао ни смео да је преточи у отворену измену црногорске политике према држави коју су сви његови сарадници и држављани сматрали за природног непријатеља. И таква аустроугарска политика 1912—1913. године више не прави суштинске разлике у свом односу према Црној Гори и Србији.

Ова књига има за нас редак облик синтезе без анализе. Урађена је на основу широког и пажљивог истраживања грађе и литературе, из којих су извучени начелни закључци који су изнети у књизи пропраћени и поткрепљени чињеницама и примерима. Не знамо је ли Тредвеј раније прикупљену грађу већ користио за истраживачке радове који би доносили нове или мало познате податке;

у списку литературе их нема. У језику и начину закључивања се осећа да аутор обрађује средину и менталитет којима не припада и које негде у себи још увек доживљава као нека далека егзотична подручја, занимљива али несхватљива. „Соко и орао“ може да буде добар приручник о историји Црне Горе пред први светски

рат, потврда да се и ван наших граница историји југословенских земаља поклања све више пажње, засноване на тамошњој нама мање познатој или од нас занемареној грађи, али и да се та историја смешта у много шире, европске, па и светске оквире.

Предраг Цицимил

ПЕРВОЕ СЕРБСКОЕ ВОССТАНИЕ 1803—1813 ГГ. И РОССИЯ КНИГА
ВТОРАЯ (1808—1813) „НАУКА“, МОСКВА 1983, СТР. 400

Добро је позната изузетна научна важност руске архивске грађе за изучавање историје балканских народа и збивања. Скопчани многим везама и често неостварљивим надањима у помоћ и покровитељство руског двора и владе, балкански народи су често упирали очи према Петрограду. Њихова надања су била и одвећ велика, јер су вјеровали у снагу „моћног православног цара“, уз то и снажно заинтересованог за збивања на турском дијелу Балканског полуострва. У подршци и заштити балканских Словена, руски самодржачки апарат је налазио основу за своје империјалне интересе и обрачунае, првенствено са Турском а преко ње и са њеним западним савезницима и заштитницима. Због тога је Русија са особитом пажњом пратила балканска збивања и настојала да их усмјерава. Царска дипломатија и руска војска су зато успоставиле врло присне везе са устаничком Србијом, увијек се благонаклоно и покровитељски односећи према њој, њеним мукама и катастрофи која ју је задесила 1813. године. При томе је била принуђена да се повинује међународним уговорима и да своју политику усклађује са међународним приликама, које, добрим дијелом, нијесу одговарале српској револуцији.

Вожд Карађорђе и устаничке старјешине, као и сви устаници, гајили су велику наду у успјех руског оружја и царске диплома-

тије, њима су највише вјеровали и у њих се посебно уздали. („Ми, долу именовати, за другог не знамо, него за милостивог господа бога и за великославног господара императора Александра Павловића...“ стр. 344).

При оваквом стању односа нормално је што су у Петроград упућивана бројна писма устаничких вођа и извјештаји руских заступника. Срећна је околност што је већина њих сачувана и што су публикавањем постала науци лакше доступна.

Српска револуција (1804—1813) одавно је предмет изузетне пажње историчара и других научних радника. Само ријетки историчари имали су увида у руску архивску грађу о овој револуцији, па су се зато већином користили секундарном аустријском грађом, раније лакше доступном.

Договор између Одјељења историјских наука САНУ и Славистичког и балканолошког института АН СССР омогућио је издавање ове публикације. Заједничким напорима постигнут је крупан научни резултат — објављена је, веома стручно, најважнија руска грађа о првом српском устанку.

Ова друга по реду књига зборника садржи документе који се налазе у Архиву Министарства иностраних послова СССР и Централном војноисторијском архиву у Москви. Публиковани документи обухватају период од почетка 1808. године а завршавају се поразом